

DIENSTBOEK – *EEN PROEVE*
DEEL II
LEVEN – ZEGEN – GEMEENSCHAP

DIENSTBOEK – *EEN PROEVE*

is verschenen in twee delen

Deel I

Schrift – Maaltijd – Gebed

zondag, feest- en gedenkdagen; dagelijks gebed

ISBN 90 239 0378 1

Deel II

Leven – Zegen – Gemeenschap

voor andere gelegenheden

ISBN 90 239 1621 2

DIENSTBOEK – *een proeve*
biedt orden en gebeden voor kerk en huis,
samengesteld door de Redactie Dienstboek
van de Landelijke Dienstenorganisatie
van de Protestantse Kerk in Nederland

DIENSTBOEK

EEN PROEVE

Leven
Zegen
Gemeenschap

Protestantse Kerk

voor de
Protestantse Kerk in Nederland

Uitgeverij Boekencentrum
Zoetermeer
2004

Typografie: J. Kanters, Sliedrecht en M.C.M. Klomp, Amsterdam
Muzieknotatie: Compoprint, Ermelo
Ontwerp omslag: Studio Anton Sinke, Nieuwerkerk a/d IJssel

ISBN 90 239 1621 2
NUR 709

© 2004 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoudsopgave

Aanbiedingsbrief van de synode van de Protestantse Kerk in Nederland	11
Plaatsbepaling en uitgangspunten	15
Verantwoording	
Herziening Proeven voor de eredienst, aflevering 1-3	23
Hertaling van de liturgische formulieren uit de gereformeerde traditie	26
Muziek in de liturgie	37
Leeswijzer	47
Liturgische kleuren	51
DOOP EN BELIJDENIS	53
Inleiding	55
Toelichting	63
Orden	71
Presentatie van wie zich op de doop voorbereiden	72
Zegening van zuigelingen op weg naar de doop	75
Belijdenis en doop van volwassenen	
Orde I	78
Orde II	85
Formulier om de Heilige Doop te bedienen aan volwassen personen	92
Doop van kinderen	
Orde I	97
Orde II	104
Formulier om de Heilige Doop te bedienen aan de kleine kinderen van de gelovigen	111
Doop van een kind vanaf zes jaar	
Orde I	115
Orde II	122
Belijdenis	
Orde I	129
Orde II	135
Formulier voor de openbare geloofsbelijdenis	140
Belijdenis (en doop) van volwassenen en doop van kinderen	
Orde I	144
Orde II	154

Keuzeteksten	163
Liedsuggesties	171
MAALTIJD VAN DE HEER	177
Formulier om het Heilig Avondmaal te houden	179
Maaltijd van de Heer in bijzondere omstandigheden	189
Inleiding	190
Toelichting	192
Orden	195
I. Gemeenschap van brood en wijn, aansluitend op de viering in de kerk	197
II. Maaltijd van de Heer (algemeen)	199
III. Maaltijd van de Heer met een zieke (uitgebreide vorm)	203
IV. Maaltijd van de Heer met een zieke (korte vorm)	209
V. Maaltijd van de Heer met een stervende	214
Liedsuggesties	217
BEVESTIGING VAN AMBTSDRAGERS	225
Inleiding	227
Toelichting	229
Orden	241
Bevestiging van een dienaar des Woords	242
Verbintenis van een dienaar des Woords aan een tweede of volgende gemeente of aan een ander dienstwerk	249
Afscheid van een dienaar des Woords	253
Bevestiging van diakenen en ouderlingen	255
Formulier voor de bevestiging of verbintenis van dienaren van het Goddelijke Woord	269
Formulier voor de bevestiging van ouderlingen en diakenen	275
Keuzeteksten	281
Leesrooster	295
Liedsuggesties	305
INLEIDING IN EEN BEDIENING	309
Inleiding	311
Toelichting	313
Orde voor de inleiding in een bediening	315

Keuzeteksten	321
Liedsuggesties	333
BEDIENING VAN DE VERZOENING	335
Inleiding	337
Toelichting	357
Orden	363
Voorbereiding op boete en verzoening	364
Persoonlijke boete	
Orde I	366
Orde II	368
Gezamenlijke boetedienst	372
Formulier van de ban of de uitsluiting uit de gemeente van Christus	382
Formulier van de wederopneming van buiten- gesloten en in de gemeente van Christus	386
(Keuze)teksten	
Woorden en gebeden als de wegen scheiden	391
Liedsuggesties	395
ZEGENINGEN	403
Inleiding (algemeen)	405
Dankzegging en zegen na de geboorte of adoptie van een kind	427
Inleiding	428
Toelichting	429
Orde	430
Liedsuggesties	432
Reiszegen	435
Inleiding	436
Toelichting	438
Orde	439
Keuzeteksten	443
Liedsuggesties	448
Zegening en zalving van zieken	453
Inleiding	454
Toelichting	462
Orde	465
Keuzeteksten	469
Schriftlezingen	474
Liedsuggesties	476

Huiszegen	483
Inleiding	484
Toelichting	487
Orde	489
Keuzeteksten	494
Liedsuggesties	502
Tafelzegen	507
Inleiding	508
Toelichting	510
Orde I	512
Orde II	514
Keuzeteksten	517
Liedsuggesties	527
Ingebruikneming van kerkgebouwen	531
Inleiding	532
Toelichting	545
Orden	557
Aanvang van de bouw	558
Leggen van de eerste steen	561
Ingebruikneming van een kerkgebouw	
Orde I	565
Orde II	588
Heringebruikneming van een kerkgebouw	
Orde I	592
Orde II	610
Ingebruikneming van voorwerpen voor de eredienst	
Klokken	615
Orgel of ander muziekinstrument	620
Avondmaalsgerei	626
Liturgische kleding	627
Antependia	628
Kunstwerken	629
Buitengebruikstelling van een kerkgebouw	
Orde I	631
Orde II	645
Schriftlezingen	659
Liedsuggesties	663
LIEFDE EN TROUW	683
Inleiding	685
Toelichting	699

Orden voor de inzegening van een huwelijk van man en vrouw	713
Orde I	715
Orde II	722
Orde III	730
Orde IV	740
Orde V	752
Formulier om het huwelijk voor de gemeente van Christus te bevestigen	765
(Keuze)teksten	771
Orden voor de zegening van andere levensverbintenissen	795
Orde I	797
Orde II	804
Orde III	812
Orde IV	824
(Keuze)teksten	836
Elementen voor een trouwviering van een christen en een niet-christen	861
Gebedsdienst bij een jubileum	863
Schriftlezingen	866
Liedsuggesties	871
UITVAART EN ROUW	877
Inleiding	879
Toelichting	887
Orden	905
Avondgebed	
Orde I	906
Orde II	907
Orde III	909
Uitvaart	
Orde I	912
Orde II	917
Orde III	924
Persoonlijke gedachtenis	
Orde I	936
Orde II	938
Gedachtenis in de kerk	940
Na de uitvaart	
Orde I	941
Orde II	943
Orde III	945

(Keuze)teksten	
Naderende dood	947
Een plotselinge dood	956
Rond het sterven	960
Tussen dood en uitvaart	966
Uitvaart	967
Na de uitvaart	982
Liedsuggesties	987
Verantwoording van bronnen	1001
Lijst van medewerkers	1024

Aan de kerkenraden en predikanten
van de Protestantse Kerk in Nederland

Utrecht, Advent 2004

Zeer geachte broeders en zusters,

Met voldoening en dankbaarheid bieden wij u hierbij aan het

DIENTSTBOEK – *een proeve*, deel II,
Leven – Zegen – Gemeenschap

Deze Proeve wordt u aangeboden door de generale synode van de Protestantse Kerk in Nederland. Met deze publicatie is de reeks Proeven voor de Eredienst voltooid, zoals deze sinds 1987 zijn verschenen in opdracht van de gezamenlijke synoden van de Samen op Weg-kerken. De Redactie Dienstboek van het Protestantse Landelijk Dienstencentrum te Utrecht heeft met zorg deze uitgave voorbereid.

Het in 1998 verschenen DIENSTBOEK – *een proeve*, deel I, Schrift – Maaltijd – Gebed vormt tezamen met dit deel het Dienstboek voor de Protestantse Kerk in Nederland, zoals aangegeven in de Kerkorde, Artikel VII-2 en Ordinantie 5-9-2.

Dit tweede deel van het Dienstboek bevat orden, teksten en gebeden voor bijzondere momenten zowel in het leven van de gemeente als in het persoonlijk leven van de gemeenteleden. Daartoe zijn de reeds afzonderlijk verschenen afleveringen van de Proeven voor de Eredienst 'Liturgie in dagen van rouw' (1987), 'Bevestiging van ambtsdragers' (1989) en 'Doop en belijdenis' (1993) herzien. Deze reeks is nu uitgebreid met orden voor de trouwdienst, de zegening van kinderen en volwassenen op weg naar de doop, de Maaltijd van de Heer in bijzondere omstandigheden, de bediening van de verzoening en de zegening van mensen op bijzondere momenten in hun leven, zoals bij ziekte. Ook worden orden aangereikt bij de (her)ingebruikneming en buitengebruikstelling van kerkgebouwen.

De orden, teksten en gebeden die nu worden aangeboden, zijn afkomstig uit verschillende bronnen. Van belang zijn daarbij

de in de afgelopen jaren verschenen gebedenboeken van individuele auteurs. Zij geven stem aan wat leeft in gemeenten en bij gemeenteleden. De Redactie Dienstboek maakte graag gebruik van de gaven hen gegeven en dankt hen voor hun bereidwilligheid hun teksten te delen met heel de kerk. Daarnaast zijn er teksten en gebeden die zijn ontstaan in gemeenten. Een aantal predikanten stelde hun teksten ter beschikking van de Redactie Dienstboek. Een andere bron zijn de dienstboeken van zusterkerken. De liturgische beweging binnen de wereldwijde oecumene heeft vele kerken in de afgelopen jaren aangezet tot vernieuwing van hun dienstboeken. Daardoor kunnen nu ook de gemeenten in onze kerk delen in het geloofsleven van kerken over de gehele wereld.

Het stemt de synode tot dankbaarheid dat in dit deel van het Dienstboek een hertaling van de liturgische formulieren uit de gereformeerde traditie kan worden aangeboden. Tezamen met het Hoofdbestuur van de Gereformeerde Bond heeft de Redactie Dienstboek de proeve van een hertaling geëvalueerd en herzien.

Nu met de publicatie van dit deel van het Dienstboek de reeks Proeven voor de Eredienst is voltooid, kunnen de daarin aangeboden orden, teksten en gebeden gedurende een reeks van jaren door de gemeenten worden beproefd. Zoals gebleken is bij de voorafgaande reeks proeven zal dit geruime tijd in beslag nemen, omdat het beproeven van de orden een proces van gewenning en toe-eigening vraagt. De inleidingen en toelichtingen zijn hierbij een hulpmiddel.

Het beproeven van de delen I en II van het Dienstboek zal gedurende een periode van tien jaar geschieden. Kanttekeningen, opmerkingen en voorstellen voor herziening kunnen worden toegezonden aan het secretariaat van de generale synode, ter attentie van de Redactie Dienstboek. De generale synode neemt zich voor om het beproeven te begeleiden en te evalueren. Na verloop van de termijn van tien jaar zal aan de generale synode een evaluatie worden voorgelegd over het gebruik van het Dienstboek. Tevens zal dan een besluit genomen worden over de definitieve vorm en status van het dienstboek van de Protestantse Kerk.

De generale synode van de Protestantse Kerk in Nederland geeft hierbij het Dienstboek – *een proeve*, deel II vrij voor

gebruik in de kerk en beveelt dit van harte bij u aan. Zij hoopt dat ook dit deel van het Dienstboek zal bijdragen aan het geloofsleven van de gemeente van Christus. Zij bidt dat van de eredienst zegen mag uitgaan voor het leven en de gemeenschap in kerk en wereld.

Met vriendelijke groet en hoogachting,

namens de generale synode
van de Protestantse Kerk in Nederland,

ds. J.-G. Heetderks, preses
dr. B. Plaisier, scriba

Plaatsbepaling en uitgangspunten

Plaatsbepaling

*God staat aan het begin
en Hij komt aan het einde.
Zijn woord is van het zijnde
oorsprong en doel en zin.*

*(Jan Wit,
Liedboek voor de Kerken, Gezang 1 vers 4)*

Op de weg tussen oorsprong en doel van het leven van ieder mens is God aanwezig en begeleidt Hij ons. Op verschillende momenten hebben mensen het besef dat zij niet alleen gaan. Daarom zoeken zij op hoogte- en dieptepunten in hun leven de ontmoeting met God en met elkaar.

De aandacht voor rituelen op de levensweg is in onze tijd niet slechts in de kerk aan de orde, maar doortrekt onze gehele cultuur. Binnen en buiten de kerk blijkt behoefte te bestaan aan rituelen die op ingrijpende momenten de vragen naar zin en samenhang van het leven begeleiden. De kerk ontwikkelde in haar tradities heel eigen vormen waarin de ontmoeting met God op de levensweg gestalte kreeg. Deze kerkelijke vormen sluiten niet vanzelfsprekend aan bij vormen buiten de kerk, maar oriënteren zich wel mede aan deze vormen. Juist ten aanzien van rituele momenten in het leven lijkt in onze tijd te gelden wat Paulus aan de gemeente in Athene voorhield: 'Want toen ik in de stad rondliep en alles wat u vereert nauwlettend in ogenschouw nam, ontdekte ik ook een altaar met het opschrift: "Aan de onbekende god". Wat u vereert zonder het te kennen, dat kom ik u verkondigen.' (Handelingen 17:23).

De inbedding en verworteling van de liturgie in het leven van mensen is wereldwijd in de kerken aan de orde. Zo hebben in de afgelopen jaren zowel de World Alliance of Reformed Churches (WARC) als de Lutheran World Federation (LWF) zich bijvoorbeeld bezig gehouden met de vormgeving van het doopritueel. Zij bepleiten een nadrukkelijk verband tussen deze liturgie en de cultuur waarin zij gestalte krijgt.

Om dit zoeken naar de ontmoeting met God op de levensweg te ondersteunen en richting te geven, publiceerden kerken voor en na de Reformatie min of meer uitgewerkte liturgieën voor de doop, de trouwviering, de uitvaart, de ziekentrost, alsmede ook huisgebeden. Ook de dienstboeken van de hervormde, gereformeerde en lutherse kerken uit de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw bevatten, naast de orden voor de zondagse eredienst, orden en gebeden voor de specifieke momenten op de levensweg. In vervolg op deze dienstboeken en in samenhang daarmee verschenen enkele voorlopige liturgische handreikingen van de hervormde, gereformeerde en lutherse kerken met nieuwe orden en gebeden voor zowel de zondag als bijzondere gebeurtenissen in het leven van de gemeenteleden. De gezamenlijke synoden van de Samen op Weg-kerken besloten in 1985 tot de publicatie van een reeks Proeven voor de Eredienst, die het kader zou kunnen vormen voor de eredienst van de gemeente en het persoonlijke leven van de gemeenteleden.

De eerste aflevering van de Proeven voor de Eredienst verscheen in 1987. Het betrof 'Liturgie in dagen van Rouw'. Later volgden de proeven voor de 'Bevestiging van ambtsdragers' (1989) en 'Doop en belijdenis' (1993). Deze proeven hebben een brede respons opgeroepen en zijn in dit deel van het Dienstboek op grond van evaluaties soms ingrijpend herzien. Ten slotte verscheen in de reeks tot nu toe het DIENSTBOEK – *een proeve*, deel I, Schrift – Maaltijd – Gebed, waarin de orden voor de 'Zondag, feest- en gedenkdagen' en het 'Dagelijks gebed' zijn opgenomen. Bij de orden voor de Maaltijd van de Heer ontbraken nog orden voor de viering van het heilig Avondmaal in bijzondere omstandigheden. Deze zijn nu in dit DIENSTBOEK – *een proeve*, deel II opgenomen.

In het gesprek over de liturgische formulieren uit de gereformeerde traditie deden zich in de afgelopen jaren enkele opmerkelijke ontwikkelingen voor. In brede kring werd de behoefte gevoeld aan een hertaling die deze formulieren opnieuw zou doen klinken in de oren van de huidige generaties. In 2000 verscheen daartoe een proeve: 'Klassieke liturgische formulieren. Een hertaling. Voorlopige uitgave vanwege de Gereformeerde Bond in de Nederlandse Hervormde Kerk' (Hellevoetsluis, z.j.). Kerkenraden en individuele gemeenteleden hebben zich in deze proeve verdiept. In vele gemeenten is de proeve ook gebruikt. Dit alles heeft geleid tot een groot aantal reacties.

Deze hebben bij het opstellen van de definitieve tekst door een gezamenlijke werkgroep van de Redactie Dienstboek en de Gereformeerde Bond een belangrijke rol gespeeld.

In de afgelopen decennia groeide, mede onder invloed van de hierboven geschetste ontwikkelingen in de samenleving, de vraag naar nieuwe orden en gebeden voor uiteenlopende pastorale situaties in het leven van de gemeente. Nieuw is de mogelijkheid voor de zegening van kinderen en volwassenen op weg naar de doop of de dankzegging bij geboorte of adoptie. Ook nieuw zijn naast de orden voor de inzegening van het huwelijk de orden voor de zegening van andere levensverbintenissen. In het pastoraat ontstond behoefte aan orden en gebeden bij de bediening van de verzoening evenals voor de zegening en zalving van zieken. In aansluiting bij het 'Dagelijks Gebed' in deel I van DIENSTBOEK – *een proeve* wordt in dit deel van het Dienstboek aandacht gegeven aan het geloofsleven van de gemeenteleden thuis. Met name worden gebeden aangeboden voor gemeenschapsvieringen rond de huiselijke tafel. Onder meer door gemeenteleden die zich ook tot migrantenkerken rekenen, werd gevraagd om orden voor de ingebruikneming van een nieuwe woning. Voor wie een belangrijke tocht in hun leven gaan ondernemen is een reiszegen te vinden.

Door de voortgaande kerkbouw, de vernieuwing of restauratie van kerkgebouwen, maar ook door het samengaan van gemeenten en het teruglopende kerkbezoek kwam er opnieuw vraag naar orden voor de (her)ingebruikneming of buitengebruikstelling van kerkgebouwen. De betreffende orden vormen de neerslag van de bezinning op de functie van een kerkgebouw in het leven van de gemeente. Eén van de aangeboden orden sluit nauw aan bij het Dienstboek NHK (1955).

Het is de pastorale taak van de kerk en van al haar leden om de ontmoeting met God en de naaste te zoeken op de weg naar doop en avondmaal, in het dagelijks leven, op momenten van specifieke toewijding, bij de viering van trouw en in dagen van rouw, in vreugde en verdriet, thuis en onderweg. Het DIENSTBOEK – *een proeve*, deel II, Leven – Zegen – Gemeenschap biedt voor deze bijzondere pastorale momenten een liturgische handreiking, met behulp waarvan mensen zich bemoedigd kunnen weten door de trouw van God, de liefde van Christus en de kracht van de heilige Geest.

Uitgangspunten

Doop en belijdenis, Maaltijd van de Heer

*Dan zul je begrijpen dat ik in mijn Vader ben,
dat jullie in mij zijn en dat ik in jullie ben.
(Johannes 14:20)*

Door de doop worden mensen opgenomen in de gemeente van Christus. Zo worden zij ledematen van zijn Lichaam en delen zij in de onvoorwaardelijke genade van God.

In de viering van de Maaltijd van de Heer wordt de band met de opgestane Heer iedere keer weer vernieuwd en versterkt. Het heilig avondmaal geeft de leden van de gemeente een waarachtige gemeenschap met Hem en in Hem met elkaar. Door de werking van de heilige Geest sterkt de Heer zijn gemeente met het hemelse brood als voedsel op haar pelgrimsweg naar Gods koninkrijk.

Ambt en bedieningen

*In iedereen is de Geest zichtbaar aan het werk,
ten bate van de gemeente.
(1 Korintiërs 12:7)*

De heilige Geest roept mensen tot geloof en heiligt hen met zijn gaven. Hij rust hen toe opdat zij in woord en daad getuigen van Gods liefde en barmhartigheid. Hij schenkt de gemeente een verscheidenheid van genadegaven, van ambten en bedieningen, maar steeds zijn ze bedoeld tot verkondiging van het evangelie en tot opbouw en toerusting van het Lichaam van Christus.

Bediening van de verzoening

*Daarom ook is iemand die één met Christus is,
een nieuwe schepping.
Het oude is voorbij, het nieuwe is gekomen.
Dit alles is het werk van God.
Hij heeft ons door Christus met zich verzoend
en ons de verkondiging daarover toevertrouwd.
(2 Korintiërs 5:17-18)*

God is de bron van alle barmhartigheid. Waar mensen tekort schieten tegenover God en elkaar, is het Christus die verlos-

sing schenkt met zijn vergevende genade. In de gemeente is de dienst van de verzoening erop gericht dat geschonden relaties hersteld kunnen worden en mensen gereinigd en vernieuwd kunnen leven voor Gods aangezicht.

Zegeningen

*De HEER zegene u en behoede u;
de HEER doe zijn aangezicht over u lichten en zij u genadig;
de HEER verheffe zijn aangezicht over u en geve u vrede.
(Numeri 6:24-26)*

*God, onze God, zegent ons,
zodat men ontzag voor hem heeft
tot aan de einden der aarde.
(Psalm 67:7-8)*

*Zegen, opdat u ook zelf zegen ontvangt,
want daartoe bent u geroepen.
(1 Petrus 3:9)*

Het leven van mensen staat onder Gods zegen. Dat God mensen zegent, zullen zij in dankbaarheid ontvangen. Het antwoord op Gods zegen is lofzang en gebed. Daarin zullen zij God groot maken, zijn Naam prijzen, Hem zegenen.

God stelt de mens tot zegen. Het is de roeping van de gemeente en van elk lidmaat een zegen te zijn van Godswege. Er zijn vele momenten in een mensenleven waarbij deze zegen geschonken en ontvangen mag worden: bij de geboorte of adoptie van een kind, het betrekken van een nieuwe woning, het aanvaarden van een belangrijke reis of pelgrimstocht of tijdens de dagelijkse maaltijd. In heel het menselijk bestaan doet Christus zijn geliefden Gods aanwezigheid ervaren door de invloed van zijn heilige Geest. Zij mogen zich gezegend weten door de Gezegende die komt in de naam van de HEER. In de zegen wordt Gods menslievendheid zichtbaar. Hij wendt zijn lieflijk aangezicht tot de mens en maakt zijn Naam waar, die is: Ik zal er zijn voor u.

*Maar hij was het die onze ziekten droeg,
die ons lijden op zich nam;
zijn striemen brachten ons genezing.
(Jesaja 53:4a.5b)*

*De Heer is liefdevol en barmhartig.
(Jakobus 5:11d)*

In ziekte en pijn, in aanvechting en gebrokenheid wordt aan mensen Gods weldadige zegen niet onthouden. De zegen van de Heer krijgt in dergelijke omstandigheden een bijzondere betekenis: die van ondersteuning, bemoediging, kracht, heilwording. Christus, die zelf geleden heeft, staat de zieke in zegen en zalving bij met de genade van zijn heilige Geest en doordringt hem/haar met zijn heilzame aanwezigheid.

*Vanuit Christus groeit het hele gebouw, steen voor steen,
uit tot een tempel die gewijd is aan hem, de Heer,
in wie ook u samen opgebouwd wordt
tot een plaats waar God woont door zijn Geest.
(Efeziërs 2:21-22)*

De gemeente is hier op aarde als een volk van pelgrims op weg naar Gods koninkrijk. Op die weg mag zij op gezette tijden op adem komen in het huis van de Levende. Het kerkgebouw is het huis van de gemeente, waar de Schriften opengaan en de heilsgeheimen worden gevierd. Tegelijk is het kerkgebouw het huis van God, een bijzondere plek waar zijn Geest de gemeente heiligt tot het lichaam van Christus. Wanneer een kerkgebouw door de gemeente in gebruik wordt genomen, wordt dit gaandeweg als een gave aan haar toevertrouwd. Het wordt met al haar elementen toegewijd aan de dienst van God en de dienst van mensen. Het deelt in de zegen van de Allerhoogste die er zijn Naam doet kennen en zijn volk wil ontmoeten.

Inzegening van een huwelijk en zegening van andere levensverbintenissen

*De HEER, onze God, heeft bij de Horeb
een verbond met ons gesloten.
(Deuteronomium 5:2)*

*Trouw en waarheid omhelzen elkaar,
recht en vrede begroeten elkaar met een kus,
uit de aarde bloeit de waarheid op,
het recht ziet uit de hemel toe.
(Psalm 85:11-12)*

*Draag mij als een zegel op je hart,
als een zegel op je arm.
Sterk als de dood is de liefde.
(Hooglied 8:6ab)*

God is de God van het verbond. De wereld en die haar bewonen, gaan Hem ter harte. Hij heeft hen lief en in zijn trouw rust Hij niet voordat gerechtigheid en vrede voorgoed gevestigd zijn. Gedragen door het verbond van God met mensen sluiten mensen ook een verbond met elkaar. Zij hebben elkaar lief, vertrouwen elkaar en beschouwen vrede, vreugde en geluk als een gave die zij van elkaar ontvangen en als een opgave voor elkaar. Dit verbond van mensen met elkaar is een verbond van liefde en trouw voor Gods aangezicht en staat onder zijn zegen. Daarom wordt in de kerk het huwelijk van man en vrouw ingezegend, zoals ook andere levensverbintenissen gezegend worden.

Uitvaart en rouw

*Dus of we nu leven of sterven, we zijn altijd van de Heer.
Want Christus is gestorven en weer tot leven gekomen
om te heersen over de doden en de levenden.
(Romeinen 14:8b-9)*

*God zelf zal als hun God bij hen zijn.
Hij zal alle tranen uit hun ogen wissen.
Er zal geen dood meer zijn, geen rouw,
geen jammerklacht, geen pijn.
(Openbaring 21:3-4)*

De gemeente van Christus is aanwezig in het leven van haar leden door hen bij te staan met liefde, aandacht, zorg en gebed. Wanneer een dierbare door de dood is weggenomen, wordt in woord en gebaar tot uitdrukking gebracht dat God trouw blijft, over de grens van de dood heen. In hun pijn en verdriet om het gemis is Hij de nabestaanden nabij met zijn troost en zegen. Het afscheid van en de rouw om een gestorvene worden getekend door de verbondenheid in Christus die de dood voorgoed heeft overwonnen. Wie met Hem is gestorven, zal met Hem opstaan tot nieuw en eeuwig leven.

Voor de Redactie Dienstboek:

prof. dr. M. Barnard, voorzitter
ds. P.M.J. Hoogstrate, voorzitter
ds. J.H. Uytendogaardt, secretaris

Verantwoording

Herziening van de Proeven voor de Eredienst,
afleveringen 1-3

Liturgie in dagen van rouw (1987), Bevestiging van ambtsdragers (1989), Doop en belijdenis (1993)

Inleiding

Sinds 1987 heeft het toenmalige Samenwerkingsorgaan voor de Eredienst op verzoek van de gezamenlijke synoden een reeks Proeven voor de Eredienst gepubliceerd. Zij bedoelen het proces van samengaan in de eredienst van de drie kerken te ondersteunen. De Proeven 1, 2 en 3 verschenen afzonderlijk. De Proeven 4 en 5 zijn gebundeld in het DIENSTBOEK – *een proeve*, Schrift – Maaltijd – Gebed (1998). Uitdrukkelijk is aan de gemeenten, classicale vergaderingen en individuele gemeentelieden gevraagd hun reacties aan de Redactie Dienstboek toe te zenden.

Evaluatie en herziening

Met name op de eerste drie proeven zijn inmiddels vele reacties van ervaringen uit de praktijk van gemeenten, classes en gemeentelieden ontvangen. Ook in de kerkelijke pers en het theologisch gesprek is daaraan ruim aandacht gegeven. Met het oog op de uitgave van dit DIENSTBOEK – *een proeve*, deel II, Leven – Zegen – Gemeenschap is besloten tot een tussentijdse evaluatie en herziening van de eerste drie proeven. De belangrijkste aandachtsvelden die in de commentaren zijn aangegeven en hebben gediend als uitgangspunt voor de herziening zijn:

Eenvoud en doorzichtigheid

Uit de ervaringen in de praktijk zijn vele suggesties aangereikt met betrekking tot de eenvoud en de doorzichtigheid van de betreffende ritens. Deze hebben geleid tot verheldering van de orde en een vereenvoudiging van het ritueel.

Taal

De kanttekeningen bij de taal van de orden en gebeden melden in vrijwel alle gevallen dat de aangeboden taalvelden niet

aansluiten bij de belevingswereld van de gemeenten. Bij de herziening is rekening gehouden met het zogenoemde *gangbare Nederlands*. Dit is overigens aan vele en zeer diverse invloeden onderhevig, waarbij veranderingen en verschuivingen elkaar soms snel opvolgen. Daarbij wordt de Protestantse Kerk in Nederland gekenmerkt door een zeer uiteenlopend spectrum van *kerkelijk taalgebruik* in verschillende gemeenten. De in de orden gebruikte taal bedoelt nadrukkelijk aansluiting te zoeken bij het *bijbels taalgebruik*. De wisselwerking tussen die drie taalvelden – de voortgaande ontwikkeling van het Nederlands, het onderscheiden taalgebruik in kerkelijk Nederland en de verlangde bijbelse taalwereld als fundament van geloofsbeleving – brengt met zich mee dat alle aangeboden bewoordingen in de liturgie van de kerk momentopnamen zijn, die hopelijk bijdragen aan een blijvend gesprek over de wijze waarop de kerk haar geloof tot uitdrukking brengt.

Veranderingen in de kerk

De voorbereiding van de uitgave van de reeks Proeven voor de Eredienst begon in 1985, toen het Samen op Weg-proces nog alleen gevormd werd door de Nederlandse Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken in Nederland. Zo ontstond bijvoorbeeld de proeve *Bevestiging van ambtsdragers* in eerste aanleg alleen voor deze beide kerken. Overigens maakten de lutheranen reeds lang deel uit van de toenmalige Commissie voor het Dienstboek en heeft de synode van de Evangelisch-Lutherse Kerk direct bij toetreding tot het Samen op Weg-proces de reeks Proeven voor de Eredienst onder haar gemeenten verspreid. De herziening van de proeve 'Bevestiging van ambtsdragers' is daarom mede gekenmerkt door de veranderende situatie in het samengaan van de drie kerken. Dit komt bijvoorbeeld tot uitdrukking in de nieuw aangeboden gebeden voor de bevestiging van ambtsdragers, waarin in het kader van de kerkorde PKN en de oecumene gepoogd wordt meer recht te doen aan de gezamenlijkheid van de ambten en aan de eigen kenmerken van elke ambtsbediening afzonderlijk.

Een ander aspect van de veranderende situatie in de kerk betreft de ontwikkelingen in het pastoraat. Meer dan in de jaren tachtig van de twintigste eeuw is er nu aandacht voor de levensweg die ieder individueel gemeentelid gaat en de wijze waarop daar in liturgie en pastoraat mee wordt omgegaan. Dit heeft bijvoorbeeld geleid tot een uitdrukkelijke verbreding van

de proeve *Liturgie in dagen van rouw*. Het aandachtsveld strekt zich nu uit van ziekte en het moment van sterven tot en met de tijd na de uitvaart en de jaarlijks weerkerende gedachtenis van de gestorvenen, zowel persoonlijk als in de gemeente.

Een derde aspect van de veranderende situatie in de kerk is te vinden in de herziening van de proeve *Doop en Belijdenis*. Het betreft met name de aandacht die in brede kring is gegroeid voor de wijze waarop de doop in de gemeenten functioneert. De kerk wordt hier geconfronteerd met zeer uiteenlopende gezichtspunten die alle bedoelen het hart van doop en belijdenis te verhelderen, maar die elkaar soms dreigen uit te sluiten. Te denken valt bijvoorbeeld aan de in sommige kringen verlangde doop van volwassenen met uitsluiting van de doop van zuigelingen en de verschillende theologische benaderingen van de doop. Uitdrukkelijk wordt in continuïteit met de voorgaande proeve gekozen voor de eenheid van de bediening van doop en belijdenis. Daarbij wordt nu echter bij zowel de doop en belijdenis van volwassenen als bij de doop van kinderen de gelegenheid geboden de geloften zowel voorafgaand aan als volgend op doop (en belijdenis) af te leggen. Ook worden onderwijzingen aangeboden, die verschillende aspecten van de doop in het licht stellen. Deze zijn als onderling aanvullend te verstaan. Nieuw is de mogelijkheid om kinderen en volwassenen te zegenen onderweg naar de doop. De doopgedachtenis als een weerkerend moment in het leven van de gemeente en de gemeenteleden is reeds aangeboden in de orde voor de viering van de Paaswake in het DIENSTBOEK – een proeve, deel I, Schrift – Maaltijd – Gebed (blz. 139-143).

Onderweg

De bovengenoemde aandachtsvelden duiden aan hoezeer de eredienst altijd een expressie is van het veelkleurige geloof van een kerk onderweg en zo is ingebed in een kerk in beweging. Dat betekent dat het DIENSTBOEK – een proeve, deel I, Schrift – Maaltijd – Gebed en deel II, Leven – Zegen – Gemeenschap tezamen in de komende tien jaar geëvalueerd worden. Daarop zullen dan ongetwijfeld weer herziene publicaties het licht zien.

Hertaling van de liturgische formulieren uit de gereformeerde traditie

Dienstboek – *een proeve*, deel II bevat een hertaling van de liturgische formulieren uit de gereformeerde traditie. De oudste bekende Nederlandstalige formulieren zijn die van Maarten Micron in de Nederlandse vluchtelingengemeente te Londen (1554). Deze bundel heeft tezamen met tal van andere bronnen – onder meer Calvijn – invloed gehad op de liturgie zoals die door Petrus Datheen vertaald werd voor de Nederlandse vluchtelingengemeente in de Paltz (1566). Vervolgens hebben achtereenvolgende synoden hun sporen achtergelaten. Zo werd bijvoorbeeld het formulier voor de kinderdoop sterk bekort en werden formulieren voor de ban en wederopneming toegevoegd. Het wordingsproces is met de synode van Dordrecht 1618-19 tot een einde gekomen. Zij heeft deze verzameling formulieren voor het geheel van de Kerk aanvaard.

Predikanten en gemeenten zijn op verschillende manieren met de formulieren omgegaan. De een koos ervoor ze onverkort en ongewijzigd te lezen, terwijl de ander de liturgische formulieren meer als voorbeeld beschouwde en alleen de belangrijkste formuleringen overnam. In de loop van de vorige eeuw zijn in een gestaag tempo andere orden en formulieren ontwikkeld en gepubliceerd, bijvoorbeeld in het *Dienstboek voor de Nederlandse Hervormde Kerk in ontwerp* (1955). De liturgische formulieren uit de gereformeerde traditie hebben in een deel van de kerk tot op vandaag een wezenlijke plaats gehouden. Ze klinken bij de Doop van kinderen, de geregelde viering van het Heilig Avondmaal, de bevestiging van ambtsdragers, enzovoort.

De betekenis van de bundel formulieren gaat boven hun liturgische functie uit. Ze vormen tevens een confessioneel en schriftuurlijk verantwoorde uiteenzetting van de handeling waarop ze betrekking hebben en vertolken daarmee het gereformeerde theologisch belijden. In toenemende mate blijkt echter zowel in de catechese als de liturgische praktijk de verstaanbaarheid een probleem te vormen. Dit deed het verlangen groeien naar een bewerking van de formulieren, waarvan de taal eenvoudiger is maar de inhoud onverkort gehandhaafd blijft. Dit zal bij kunnen dragen aan een intensiever beleven van de desbetreffende onderdelen van de eredienst.

Uitgangspunten

In de bewerking van deze liturgische formulieren is bewust gekozen voor een hertaling, die als volgt getypeerd kan worden: een tekst met een hedendaags taalgebruik (1) en een heldere zinsbouw (2) die goed voor te lezen is (3), en waarbij de kerk-ganger zoveel mogelijk mee kan blijven lezen in de klassieke kerkboeken (4). Daarbij worden specifiek zestiende-eeuwse situaties zoveel mogelijk omgezet naar de tegenwoordige tijd (5). Hertalen dient dus duidelijk onderscheiden te worden van herschrijven. In het laatste geval zou in een herziening ook ruimte zijn voor gewijzigde theologische inzichten. Hertalen wil echter zeggen dat het gereformeerde karakter onaangetast blijft, zowel wat betreft intentie, inhoud, opbouw als bijbelse argumentatie. We staan nu eerst kort stil bij de hiervoor gegeven typering van de hertaling.

1. In de hertaling zijn verouderde woorden of woorden waarvan de betekenis in de loop der eeuwen ingrijpend is veranderd, vervangen. Zo is disgenoot in het avondmaals-formulier vervangen door tafelgenoot. Bij bejaarde dacht de zeventiende-eeuwer aan volwassene. Tegenwoordig denken wij aan een bepaalde leeftijdsgroep. Daarom spreken wij niet meer van bejaardendoop, maar van volwassenendoop. In sommige gevallen is het lastig een goed synoniem te vinden. Het archaïsche 'onzelf mishagen' uit zowel het doop- als het avondmaalsformulier moet omschreven worden: een afkeer van onze zonde hebben. Maar voor het woord 'regeren' in het formulier voor de bevestiging van ouderlingen en diakenen is zelfs geen adequate omschrijving te vinden. Daarom is het zoveel mogelijk blijven staan. Het zelfstandig naamwoord 'regering' moest echter vervangen worden, omdat de hedendaagse hoorder daarbij in eerste instantie aan de landsregering zal denken. Gekozen is voor het wat zwakkere 'leiding'. Het kan evenwel nog complexer, zoals bij 'verdoemenis'. Dit woord betekende in de zeventiende eeuw in algemene zin 'veroordeling'. Zo kon men veroemd worden tot een gevangenisstraf. Ook meer in het bijzonder kon door God veroemd worden de betekenis hebben van door God veroordeeld worden. Tegenwoordig wordt echter onder verdoemenis zonder meer helse straf of eeuwige verlorenheid verstaan. Hier is dus sprake van een betekenisverschuiving. Nu wil het geval, dat in het doopformulier aan het woord verdoemenis deze betekenis gegeven moet worden. Het gaat immers over de verlorenheid

'in Adam'. Vandaar dat het op die plaats is gehandhaafd. In het avondmaalsformulier daarentegen moet aan de oorspronkelijke betekenis van veroordeling worden gedacht. Daar is in de hertaling dan ook voor gekozen, maar in een noot wordt verwezen naar het achterliggende woord. Situaties als deze behoren echter tot de uitzonderingen.

2. De zinnen van de oorspronkelijke liturgische formulieren zijn dikwijls lang en ingewikkeld. Dat is mede het gevolg van dubbelzeggingen – zoals nochtans en niettegenstaande naast elkaar – en herhaling van woorden of zinsdelen. Een en ander bemoeilijkt een goed begrip van de tekst. In de hertaling is gestreefd naar korte, helder geformuleerde zinnen.

3. Nauw verwant met het voorgaande punt is de eis dat de heraalde formulieren goed moeten kunnen worden voorgelezen. Ze hebben primair een liturgische functie en moeten in een liturgische context gebruikt kunnen worden.

4. Het is een goede gewoonte dat gemeenteleden het voorlezen van de formulieren in hun kerkboek volgen en meelesen. Gedurende langere tijd moet rekening gehouden worden met het feit dat de gemeente de klassieke versie van de formulieren voor zich heeft. Veel kerkboeken hebben emotionele waarde, omdat ze bij een bepaalde gelegenheid cadeau gegeven zijn. Ze zullen derhalve niet zo snel vervangen worden. Mede met het oog hierop is ernaar gestreefd zo mogelijk dezelfde woordvolgorde en zinsopbouw aan te houden. Waar de voorleesfunctie en de meeleesfunctie conflicteren, is de voorkeur gegeven aan de eerste.

5. Op enkele plaatsen wordt gerefereerd aan typisch zestiende- of zeventiende-eeuwse situaties. In het formulier voor de bevestiging van predikanten wordt er bijvoorbeeld van uitgegaan dat het voornemen van de bevestiging tevoren drie maal is afgekondigd. De hertaling houdt het op 'verschillende keren': meer dan eens, maar niet per se drie keer. In hetzelfde formulier is verder ruimte gemaakt voor het feit dat tegenwoordig alleen bij een kandidaat wordt gesproken van bevestiging (in het ambt), terwijl bij volgende gemeenten sprake is van verbintenis (aan de desbetreffende gemeente). Bij 'Bijzondere passages' is een zo volledig mogelijk overzicht gegeven van de aangebrachte veranderingen.

Basistekst

Een van de belangrijkste vragen waarvoor de werkgroep van deze hertaling gesteld werd, was die naar een basistekst die als uitgangspunt zou kunnen dienen. Het lag voor de hand om te kijken naar de synode van Dordrecht 1618-19. Het probleem is echter dat deze gezaghebbende synode wel besluiten heeft genomen over de liturgische formulieren, maar verzuimd heeft eenduidig aan te geven aan welke tekst men zich dan diende te houden. De uitgevers zijn vervolgens naar eigen inzicht met de formulieren om gegaan. Zij hebben eigenmachtig wijzigingen aangebracht, bepaalde formulieren niet opgenomen, enzovoort. Er is derhalve niet één bepaalde tekst aan te wijzen die authentiek genoemd kan worden. In de nu voorliggende hertaling is daarom in de eerste plaats gekeken naar een veel gebruikte recente uitgave, het *Dienstboek* (1955). Daarnaast is rekening gehouden met de uitgaven in (oudere) kerkboeken. In enkele gevallen leidde dat tot een correctie op het *Dienstboek* (1955).

Bijbelteksten

De opstellers van de oorspronkelijke formulieren hebben op verschillende manieren de Heilige Schrift aangehaald. De ene keer citeren zij, de andere keer parafaseren ze, terwijl het in weer andere gevallen blijft bij directe of indirecte verwijzingen, bijvoorbeeld door specifiek woordgebruik. Zij kenden evenwel de Statenvertaling niet, aangezien die voor het eerst in 1637 verscheen. Bij alle onduidelijkheid over de ontstaansgeschiedenis van de formulieren is wel zeker dat deze toen al hun definitieve gestalte verkregen hadden. Toch is er vanwege de herkenbaarheid van de Schriftteksten voor gekozen om in de hertaling bij letterlijke Bijbelcitaten uit te gaan van de Statenvertaling editie-1977, in het populaire spraakgebruik ook wel de editie-Tukker genoemd. Bij parafrases en andere verwijzingen is ervoor gekozen meermalen af te wijken van letterlijke verwoordingen uit de Bijbel. In zoveel mogelijk gevallen zijn tekstverwijzingen opgenomen, zodat de lezer ze nog eens na kan slaan en zich kan verdiepen in de materie die in de formulieren aan de orde wordt gesteld. Als de verwijzing al in de originele tekst opgenomen was, dan is ze uiteraard gehandhaafd. Is de verwijzing bij de hertaling ingevoegd, dan staat deze cursief tussen vierkante haken.

In één geval wordt bij een Schriftcitaat een keuze geboden, namelijk bij de doopformule. De voorganger kan kiezen uit de klassieke genitiefvorm (des Vaders en des Zoons...) en de

hedendaagse variant (van de Vader en van de Zoon...). In het onderwijzend deel van het formulier is echter gekozen voor de hedendaagse vorm.

Kopjes en rubrieken

Wie de formulieren in het *Dienstboek* (1955) leest, komt tal van verhelderende kopjes tegen: onderwijzing, gebed, vragen, enzovoort. Dat maakt het lezen en begrijpen in eerste instantie makkelijker. Wie zich echter enigszins in de teksten verdiept, komt al gauw tot de ontdekking dat de kopjes lang niet altijd de lading dekken. Dat kan verwarring wekken. Nadere studie heeft aangetoond dat de kopjes pas met het oog op de uitgave van het *Dienstboek* zijn aangebracht. Gelet op de intentie om tot een hertaling te komen met zo min mogelijk wijzigingen en aanvullingen, is besloten geen kopjes aan te brengen. Wel is ernaar gestreefd in de vormgeving de structuur van de formulieren tot uiting te laten komen. De structuur is echter niet altijd even duidelijk aanwezig. De aangebrachte structuur is derhalve een weloverwogen interpretatie van de werkgroep die de hertaling verzorgde. Grotere blokken tekst zijn onderscheiden door een witregel, kleinere eenheden door het begin van een nieuwe alinea. Teksten van gebeden en eventuele alternatieven springen in.

De formulieren schrijven vooral voor welke woorden er gesproken dienen te worden. Ze zijn terughoudend waar het gaat over aanwijzingen welke handelingen verricht dienen te worden en op welke wijze dat dient te gebeuren. Deze aanwijzingen worden ook wel rubrieken genoemd, naar de kleur (ruber = rood) waarmee ze in liturgische boeken werden aangebracht. De opstellers van de formulieren vonden deze aanwijzingen in de meeste gevallen zo vanzelfsprekend dat ze het niet nodig achtten daarop nader in te gaan. Of ze rekenden het tot de 'middelmatige dingen'. Bij de doop wordt bijvoorbeeld in het midden gelaten wanneer de kinderen de kerk in worden gedragen, of de ouders staan bij het beantwoorden van de vragen, hoe er gedoopt wordt (door onderdompeling, of met een een- of driemaalige besprenkeling), enzovoort. De oorspronkelijke terughoudendheid is in de hertaling gehandhaafd.

Bijzondere passages

Hoewel gestreefd is naar een hertaling, bleek het soms noodzakelijk wijzigingen aan te brengen of aanvullingen te doen. In andere gevallen is ervoor gekozen de klassieke tekst onverkort

te handhaven, hoewel die tot onduidelijkheden aanleiding kan geven. Het betreft de volgende situaties.

Algemeen

In verschillende formulieren staat N., als een naam dient te worden genoemd. Het wordt aan de gewoonte ter plaatse en het inzicht van de predikant overgelaten, welke namen hier genoemd worden. Volstaan kan worden met de doopnaam of doopnamen, maar ook is het denkbaar dat eveneens de familienaam, of alleen de familienaam wordt gebruikt.

Bij de vragen in bepaalde formulieren zal het de aangesprokene niet altijd duidelijk zijn wanneer hij of zij dient te antwoorden. Desgewenst kan dit duidelijk gemaakt worden door aan de eigenlijke vraag toe te voegen: 'Wat is hierop voor God en Zijn heilige gemeente uw antwoord?' Deze formulering is afkomstig uit de formulierenbundel van Maarten Micron (1554), waarnaar in de eerste regels van deze inleiding verwezen werd.

Formulier om de Heilige Doop te bedienen aan de kleine kinderen van de gelovigen

De in het formulier beschreven verhouding tussen doop en besnijdenis heeft in de afgelopen decennia aanleiding gegeven tot discussie. Het formulier geeft namelijk aan dat 'de doop in plaats van de besnijdenis' is gekomen. Dit zou voeding kunnen geven aan de zogenaamde vervangingstheologie – de kerk is in plaats gekomen van Israël – die in de geschiedenis desastreuze gevolgen heeft gehad voor het Joodse volk. Omdat echter elke wijziging in deze passage discussie oproept, is gekozen voor terughoudendheid. Tussen haakjes is ingevoegd: 'onder het nieuwe verbond', bekend uit het taalveld van de Hebreeënbrief. Deze wijziging laat verschillende interpretaties open. Het is van belang daarbij steeds de intentie te laten meewegen: de afwijzing van de vervangingstheologie.

Elk van de vragen in het formulier voor de kinderdoop heeft een lange en bewogen geschiedenis gehad. Zo is bij de eerste vraag uitvoerig gediscussieerd over het karakter van het 'in Christus geheiligd zijn'. Omdat de tekst als zodanig verschillende interpretaties open laat, is ervoor gekozen de formulering te handhaven. Bij de tweede vraag heeft het 'in de christelijke kerk alhier geleerd wordt' veel conflictstof opgeleverd. Het woordje alhier heeft oorspronkelijk een andere plaats en functie in de vraag gehad. Het ging dan om de leer zoals die hier(boven),

in dit formulier, onder woorden was gebracht. Het lijkt ongewenst om het alhier in de huidige formulering te verstaan als hier, in *dit* kerkgebouw, of in *deze* gemeente. Beter is het de zinsede 'in de christelijke kerk alhier' op te vatten als: in de christelijke kerk, zoals die hier ter plaatse gestalte heeft gekregen. Vanuit deze opvatting is ervoor gekozen de klassieke tekst niet te wijzigen. Men vergelijkte in dit verband ook de vierde vraag in het formulier voor de volwassenendoop. In de derde vraag bij de kinderdoop komt de getuige naar voren. Hoewel dit ten onzent niet algemeen gebruikelijk is, kunnen er naast de vader en/of moeder een of meer doopgetuigen zijn. Ook is het denkbaar dat er alleen getuigen zijn. Dat zou kunnen verklaren waarom in de oorspronkelijke tekst gevraagd wordt naar de bereidheid het kind 'te onderwijzen, of te doen (en te helpen) onderwijzen'. Het eerste, 'te onderwijzen' heeft dan betrekking op de ouderlijke taak. Het tweede, 'te doen (en te helpen) onderwijzen', behoort tot de opdracht van de getuige. Na rijp beraad is besloten in de hertaling te kiezen voor 'te onderwijzen en te laten onderwijzen'. Doorgaans worden tegenwoordig de ouders aangesproken. Voor hen zijn beide aspecten niet (meer) te scheiden.

Formulier om het Heilig Avondmaal te houden

De zogenaamde zondencatalogus uit het oorspronkelijke formulier is moeilijk verstaanbaar geworden. Dit komt door het taalgebruik en door situaties die tegenwoordig niet of minder bekend zijn. De hertaling heeft deze problemen voor een belangrijk deel opgelost. Om het praktisch gebruik van het formulier te bevorderen is echter ook een variant opgenomen die op tal van plaatsen gelezen wordt. De variant is bekend onder de naam van de plaats van ontstaan: de Hervormde Gemeente te Harmelen. Deze is nu zo geredigeerd dat ze parallel loopt aan de Tien Geboden.

In het liturgische formulier ontbreekt een concrete nodiging. Desgewenst kan deze vóór de uitdelingswoorden een plaats krijgen met de bekende formule 'Kom, want alle dingen zijn nu gereed.'

Het Onze Vader komt twee keer in het avondmaalsformulier voor, zowel in het zogenaamde avondmaalsgebed als in de dankzegging. Dit komt in het Nederlandse taalgebied voor het eerst bij Datheen voor. Er is geen bezwaar tegen het beide keren te bidden. In elk van beide gevallen heeft het gebed des Heeren een eigen kleur. Het is ook denkbaar een keuze te maken en dit gebed één keer te laten klinken.

Formulier van de ban of de uitsluiting uit de gemeente van Christus

In het liturgische formulier van de ban blijken afkondigingen over degene die het betreft en over het kwaad dat hij heeft gedaan voorondersteld. Deze lacune is in later tijden opgevuld. Sommige kerkboeken en ook het *Dienstboek* (1955) kennen teksten voor de eerste en tweede afkondiging. Het liturgische formulier is dan de derde afkondiging. De teksten uit het *Dienstboek* (1955) zijn voor de hertaling bewerkt en opgenomen.

Formulier van de wederopneming van buitengeslotenen in de gemeente van Christus

Het formulier bestaat uit twee delen. In het eerste deel wordt het weer opnemen van een buitengeslotene aan de gemeente bekend gemaakt. In het tweede en veel uitvoeriger deel gaat het dan om de eigenlijke wederopneming. De formulering aan het begin van dit deel suggereert dat bekendmaking en wederopneming op verschillende zondagen plaats vinden. Dat kunnen achtereenvolgende zondagen zijn. Maar ook is het denkbaar dat de akte van de wederopneming pas volgt op de eerstvolgende zondag dat het Heilig Avondmaal wordt gevierd. De wederopneming wordt dan bevestigd aan de avondmaalstafel.

Formulier voor de bevestiging of verbintenis van dienaren van het Goddelijke Woord

In het oorspronkelijke formulier wordt de volgende aanwijzing gegeven over de plaats in het geheel van de dienst: 'Na het einde van de preek en van het gewone gebed'.

In dit formulier is in latere drukken van het *Dienstboek* (1955) een passage toegevoegd die betrekking heeft op de geheimhoudingsplicht. Deze is blijven staan. Verder is onderscheid gemaakt tussen de bevestiging van een proponent tot predikant en de verbintenis van een predikant aan een volgende gemeente.

Formulier voor de bevestiging van ouderlingen en diakenen

Uit het *Dienstboek* (1955) zijn de aanvullende alinea's overgenomen die betrekking hebben op de specifieke taken van een ouderling-kerkrentmeester en de bredere schriftuurlijke fundering van het diakenambt. Verder is in dit formulier het gedeelte over de geheimhoudingsplicht uit latere drukken van het *Dienstboek* (1955) blijven staan.

Formulier om het huwelijk voor de gemeente van Christus te bevestigen

Bij dit formulier is de vraag gesteld of het zonder meer herhaald zou moeten worden. In taal en sfeer zou het onvoldoende aansluiten bij de hedendaagse leefwereld. Dat drukt des te zwaarder, omdat in een huwelijksdienst veelal ook mensen aanwezig zijn die niet vertrouwd zijn met het kerkelijke taalveld. Toch is vanuit het geheel van het project gekozen voor een hertaling. Er bestaan alternatieven die geschreven zijn vanuit een gereformeerde spiritualiteit. Zie elders in dit deel van het *Dienstboek* en in het *Dienstboek* (1955).

Het formulier kent nogal wat opsommingen. Het bleek daarom niet goed mogelijk de oorspronkelijke hoofdstructuur van de onderwijzing in de tekst te handhaven. Het originele 'eerstelijk', 'ten andere' en 'ten derde' werd: 'Voor alles', 'vervolgens' en 'verder'. Daarnaast werd in de vormgeving door een witregel duidelijk onderscheid aangebracht tussen elk van de delen.

In het liturgische formulier werd het bruidspaar geacht pas te knielen vóór het slotgebed. Tegenwoordig is het gebruik dat dit vóór de zegen gebeurt. Het formulier is daarop aangepast. Opengelaten is wanneer het bruidspaar weer opstaat.

Ingevoegd is de mogelijkheid de huisbijbel te overhandigen. Dit uit de achttiende eeuw stammende gebruik is inmiddels algemeen geworden en wordt als zeer zinvol ervaren. Het had ook in het *Dienstboek* (1955) een plaats, maar is met het oog op de hedendaagse praktijk iets opgeschoven.

Formulier voor de openbare geloofsbelijdenis

De bundel van liturgische formulieren uit de gereformeerde traditie kende geen formulier voor het afleggen van openbare geloofsbelijdenis. Wel was het gebruikelijk dat de kerkenraad buiten de eredienst enkele vragen stelde aan hen die voor het eerst aan het Heilig Avondmaal wensten te worden toegelaten. Voorafgaande aan het avondmaalsformulier stonden enkele richtlijnen voor deze vragen. In de praktijk grepen sommige predikanten voor formuleringen naar (delen van) het zogenaamde 'Kort Begrip', terwijl anderen de vragen voor de volwassenendoop stelden, natuurlijk met weglating van hetgeen zich in het bijzonder op de doop richtte. Ook waren er voorgangers die zelf een set vragen maakten. Met name Voetius maakte daarmee school. In een enkel geval wordt zijn serie vragen tot op de dag van vandaag gebruikt. In de negentiende

eeuw werden van synodewege vragen geformuleerd. De inhoud daarvan kon echter niet iedereen bevredigen. Inmiddels blijken nogal wat gemeenten gebruik te maken van een orde die in het *Dienstboek* (1955) werd gepubliceerd. Het leek dienstig deze orde in de vorm van een formulier over te nemen, zij het dat ook hier op sommige punten hertaling nodig was. Het formulier biedt tevens de mogelijkheid tot het bedienen van de volwassenendoop. Voor wie de marginale uiteenzetting over de doop in dit formulier te weinig is, kan gebruik maken van het formulier voor de volwassenendoop. Dit gaat uitgebreider op de materie in.

Het antwoord op de belijdenisvragen vindt volgens de aanhef bij deze vragen plaats 'in dankbare gehoorzaamheid aan de Heilige Schrift en in gemeenschap met de belijdenis van de vaders'. Dit roept de vraag op, wat precies met 'de belijdenis van de vaders' wordt bedoeld. In het *Dienstboek* (1955) werd hiermee verwezen naar de belijdenisgeschriften, zoals die in Artikel X-2, van de kerkorde van de Nederlandse Hervormde Kerk staan opgesomd: de Apostolische geloofsbelijdenis, de geloofsbelijdenis van Nicea, de geloofsbelijdenis van Athanasius, de Heidelbergse catechismus, de catechismus van Genève, de Nederlandse Geloofsbelijdenis en de Dordtse leerregels. In de kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland zijn hier enkele belijdenisgeschriften aan toegevoegd, te weten de Onveranderde Augsburgse confessie en de catechismus van Luther. Verschillende gemeenten hebben bij deze uitbreiding een door de synode erkend voorbehoud gemaakt. Dit heeft tot gevolg dat voor de inhoudelijke bepaling van 'de belijdenis van de vaders' gekeken dient te worden naar hetgeen hierover is afgesproken in de gemeente waar de openbare geloofsbelijdenis wordt afgelegd. In gemeenten die het genoemde voorbehoud hebben gemaakt, dient bij 'de belijdenis van de vaders' gedacht te worden aan de invulling die hieraan in de kerkorde van de Nederlandse Hervormde Kerk werd gegeven. Zij kunnen dus ook in dit opzicht voluit in de gereformeerde traditie staan.